1July_Kupwara 555.pdf

Title: Nyaya Siddhanta Manjari (by Bhattacharya Chudamani)

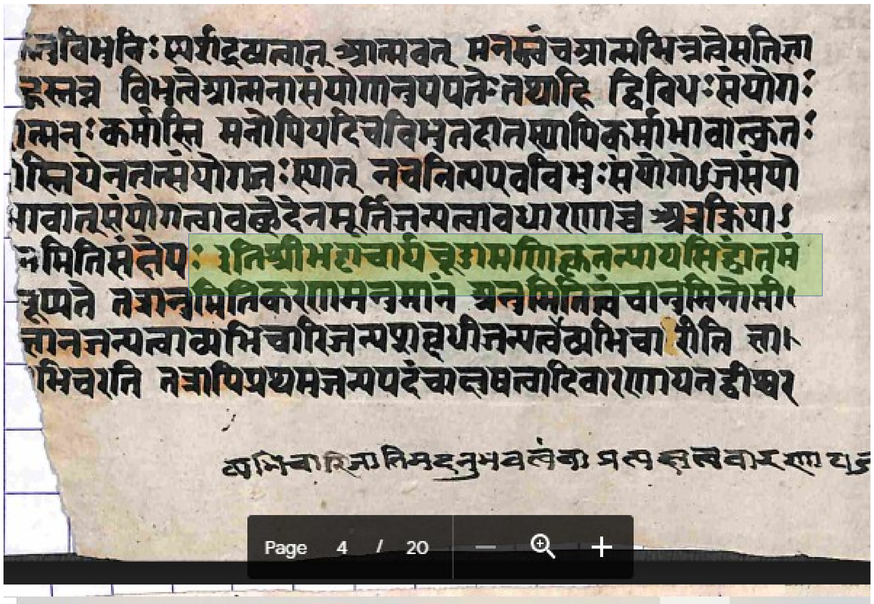

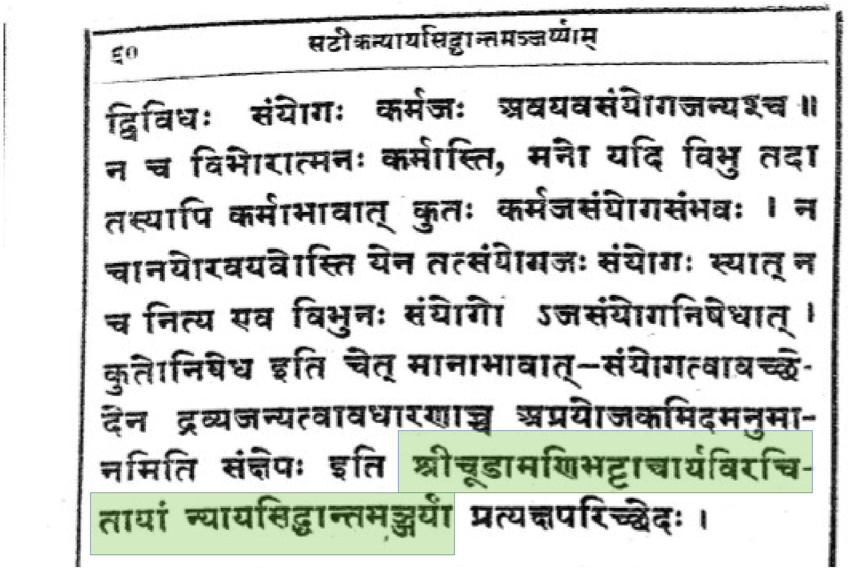

६० सटीकन्यायसिद्धान्तमञ्जर्य्याम्

द्विविधः संयोगः कर्मजः अवयवसंयोगजन्यश्च ॥ न च विभोरात्मनः कर्मास्ति, मनो यदि विभु तदा तस्यापि कर्माभावात् कुतः कर्मजसंयोगसंभवः । न चानयोरवयवोऽस्ति येन तत्संयोगजः संयोगः स्यात् न च नित्य एव विभुनः संयोगो ऽजसंयोगनिषेधात् । कुतोनिषेध इति चेत् मानाभावात्—संयोगत्वावच्छेदेन द्रव्यजन्यत्वावधारणाच्च अप्रयोजकमिदमनुमानमिति संक्षेपः इति श्रीचूडामणिभट्टाचार्यविरचितायां न्यायसिद्धान्तमञ्जर्यां प्रत्यक्षपरिच्छेदः ।

Ref :https://archive.org/details/nyayasiddhantamanjarijanakinathbhattacharyachudamani_215_l/page/n59/mode/2up

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri

णत्वं च घटं प्रति कपालसंयोग कारणस्य व्यापारवदिति
स्मादिकारणस्यात् आत्ममनःसंयोगस्य व्यापारस्य स
हि आत्ममनःसंयोगः आत्मजन्य आत्मजन्यज्ञानजन
स्य च हा अनपवविवक्षातः कारकाणि भवंतीति
शिवादित्याभिः आत्मकरणाख्याकारानुगतमतेः करण
प्रमाणं च चतुर्विधमित्याह भगवान् सूत्रकारः प्रत्यक्षानुमा
पाकरणं प्रत्यक्षं साक्षात्कारत्वं च साक्षात्कारो मीमनुग
ज्ञानत्वविषयता ज्ञानमात्रस्य मनोरूपेंद्रियजन्यत्वा
वादिजातिविषयानुगतत्वात् यद्वा जन्यधीजन्य

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri

मात्रवृत्तित्वमनुमितित्वादिनच्छन्नत्वं च सातात्कारत्व
वच्छेदकजातिमतितत्वसाता कारेः व्याप्तिः मनसा
तविशेषणस्यालोकविस्तारः नास्तिकास्तु वैशिष्ट्यानवा
लोकात्कारत्वप्रत्यक्षाभ्रांतिः घटत्वायलोकविषयत्वादि
ोकविषयत्ववाधकं घटत्वादेरलोकत्वासिद्धेः सचप्र
तियोग्यः प्रतियोद्विविधः निर्विकल्पकः सविकल्पक
ंनिर्विकल्पकं तच्चयद्यपिनप्रत्यक्षसिद्धंप्रतीद्रियत्वा
कार्यैरनुमेयम् तथाहि जन्यतद्विशिष्टज्ञानंप्रति
तिचप्राथमिकमस्माकमयंघटइतिज्ञानंजन्यंघटत्वा

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri

न्निकर्षो योग्यः पृथिवीत्वाभावग्राहक इति चेन्न् इंद्रियसन्निकृष्ट
त्वाभावेन इंद्रियसन्निकृष्टमहत्ववद्विशेषणतायोग्यसन्निकर्षो
ऽमन्यत्रापि सन्निकर्षो योग्याः कार्यवशादुन्नेयाः पिशाचान्यो
न्यरत्नताभावे योग्यता योग्यमात्रप्रतियोगिके योग्यधर्मावच्छि
त्वानुसारेण योग्यतावाच्या सर्वभावसाधारणं किं योग्यमिति।
त्वाभावयोग्यत्वेति चेदोमगुण्ययोग्यतावदननुगतस्यैव तत्वादि
कमिंद्रियं रूपग्राहकं महदिंद्रियं वा चक्षुः वायवीयमिंद्रियं स्पर्श
रसग्राहकं महदिंद्रियं वा घ्राणं महत्पदं मनोवारणाय कर्णा। रसनं पार्थिवमिं
तिः स्पर्शमात्रमनः निःस्पर्शपाद्यत्ववारणाय श्रोत्रपदं वि द्रियगंधग्राहकं
महदिंद्रियं वा २

नोविभुत्वि: स्पर्शद्रव्यत्वात् आत्मवत् मनस्त्वं चआत्मभिन्नत्वेसतिस्प
र्शत्व विभुत्वेआत्मनासंयोगानुपपत्तेः तथाहि द्विविधःसंयोगः
आत्मनःकर्मास्ति मनोपियदिचविभुतदातस्यापिकर्माभावात्कुतः
अस्तियेनतत्संयोगजःस्यात् नचनित्यएवविभुःसंयोगोऽजसंयो
गाभावात्संयोगत्वावच्छेदेनमूर्तिजन्यत्वावधारणात् अत्रक्रियाऽ
नुमितिसंक्षेपः इतिश्रीभट्टाचार्यचूडामणिकृतन्यायसिद्धान्तसं
गृह्यते तत्रानुमितिकरणमनुमानं अनुमितित्वंचानुमिनोमी
त्याजनकत्वाव्यभिचारिजन्यशाब्दधीजनकत्वेव्यभिचारीति तत् १०
भिचरति तत्रापिप्रथमजन्यपदंचाक्षुषत्वादिवारणायनहीश्वर

व्यभिचारिज्ञानिरसदनुभवत्वंका मत्र स्मृतित्ववारणाय अजन्यज्ञानज
न्यत्वात्

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri

ःस्यादित्यनवस्था अनवस्थाभयाद्भेदभेदो नाधिकः किंत्वधिकर।

णात् अत्राहुः भेदभेदोऽप्यधिक एव नचैवं तद्भेदोऽप्यधिकः स्यात्

कत्वात् तदाहुराचार्याः सर्वतो बलवती ह्यन्यथानुपपत्तिरि।

भावः संसर्गाभावश्चेति तत्रेदमिदं न भवति इदमेतद्भिन्नमिति।

यदिदमाहुस्तादात्म्यसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकोऽभाव इति

ः प्रागभावः प्रध्वंसाभावः अत्यंताभाव इति भेदात् नास्तीत्यत्र

विनष्ट इति प्रतीतिसाक्षिक [illegible] उत्पत्तिमानभावो ध्वंसः स

त्वात् नहि विनाशो विनष्ट इति कश्चित्प्रत्येति तत्प्रागभावश्च

ऽभविष्यतीति प्रत्ययात् विनाशप्रभावः प्रागभावः स च भवि।

स्यान्न स्याद्वेति चेन्न हि तद्भेदोऽप्यधिकः १

६

यदापि घटो नास्तीति प्रत्ययो न स्यात् किंच कपाले घटो भवि
ट प्रागभावः उत्तरकाले घटध्वंसः स यदि कपालात्मा तदा सर्व
था कपालप्रतीतिरपि न स्यात् किंच मोक्षो दुःखाभावः आ
त्वादिति मते पः स्यादेतत् एवं घटाभावो नास्तीति प्रतीत्या घ
चेत् तर्हि तदभावोप्यधिकः स्यादित्यनवस्था केवलाधिक
भावोस्तु भवद्भिरुक्तदूषणप्रसंगश्चैवं स्यात् अत्राहुः घटाभा
ति प्रतीतेः न च केवलाधिकरणरूप उक्तगुणैरिति संप्रदायः
त्वेन प्रतीतेः न चायं भ्रमः बाधकाभावात् तदभावस्तु
हुः स्यादेतत् भूतले घटभेदभिन्नं नवा अभेदापाते भूतलमे

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri

त एकपवह्निघटत्वपटत्वयोः समवायः सैवं घटे घटत्वं रूपं चस
तमिति अनुगतसमवायाकारप्रतीत्यात्तत्सिद्धेः नवाभावोसन्
कराः नाभावोधिकः किंतु केवलाधिकरणस्वरूपमेव अतः
केमिदं केवलं भूतलस्वरूपं चेत् सघटभूतलस्यापि तत्वापत्तिः
यत्राधिकरणे भवद्भिरभावोंगीक्रियते तदधिकरणस्यैवाभा
भावानुपपत्तिः घटाभावे घटो नास्तीति प्रतीतेरभेदापित्वयाघ
वच्च घटाभावः अनवस्थापत्तेरपसिद्धान्ताच्च अत्रोच्यते यदि भूत
ावरास्येवमाधारतासम्बन्धेन स्यात्तर्हि भूतले भूतलाधिकर
णप्रवेदानी घटस्यानीतस्य तदधिकरणं घटाभावो नवा आ

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri

तद्रूपालोकसंयोगाव्यवहितत्वात् स्वर्णरूपं त्वभिमतं
ज्ञानग्रहापत्तिः संप्रदायविदस्तु स्वर्णाभिन्नं यत्तेजस्तद्भिन्न
ति च स्वर्णमपि स्वर्णाभिन्नं यत्तेजस्तद्भिन्नं द्रव्यमतस्तद्रू
स्वर्णसाक्षात्कारः स्यादाहुः तथापि रूपवत्त्वे स्यादिति आलोकसंयो
गादिना व्याप्तितद्रूपेणासाक्षात्कारः स्यात् आलोकसंयोगस्य
नवच्छेदेनालोकसंयोगस्तदवच्छिन्नचक्षुःसंयोगस्य हेतुता
वणतानयस्यामसतिः समवायाभावयोरेवासत्वात् नहि तेजो
तिप्रत्यक्षमेव वदत्वरूपचलनसंबंधविषयकसमवायेमानं
त् नस्वरूपसंबंधस्यैवाधाराधेयभावाव्यापकत्वात् नहि

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri

त:प्रतियोगीनष्टंसस्य उभयत्रविनष्टः प्रागभावइतिप्रतीतेः अयं
द्विविधः एकमात्रवृत्तिधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकोऽनेकवृत्ति
तताभावः घटवृत्तिघटपटौनस्तः घटेनघटपटौएकघटवृत्तिन
ष्ठत्वावच्छिन्नतदन्यताभावस्यएकस्मिन्नुभयान्योन्याभावस्यवस
तयोर्विरोधादितिवाच्यं प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नेनैवाभाव
ष्ठाविरुप्रतीतेः अतएवदंडिपुरुषाद्दंडेऽपनीतेपुरुषेसत्यपिदं
विशेषणावच्छिन्नविशेषाभावरूपोप्युपपत्तेनचेयंदंडाभावि
भावविषयतस्यसत्वात्तस्माद्यत्रविशेषणाभावोविशेष्या
वोधिकोवसेयः महास्तु अभावोनैंद्रियग्राह्यः स्फुतमसन्निक
CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri

णगम्यत्वाद्वः न च प्रमाणान्तरकल्पनातः सन्निकर्षान्तरकल्पना
मानां सन्निकर्षाणामभावात् ग्राह्येपि प्रमाणान्तरकल्पनापत्तेःत
वायमिति चेत् अत्रापि पश्यामि घटाभावमिति प्रतीतेरध्यक्षत्वे।
व्यापाराभावात्कथं प्रमाकरणत्वं व्यापारवद्धिकारणं करणमिति
पि घटाभावप्रत्ययः स्यात् इंद्रियसंबद्धविशेषणतायाः सत्त्वादि
त्वात् अथ केयं योग्यानुपलब्धिः योग्यस्य प्रतियोगिनोनुपल
माणोः पृथिवीत्वासत्ताभावग्रहापत्तेः वायावुद्भूतरूपवद्भेदग्रहा।
त् अत्रोच्यते योग्यसहकारिसंपन्नानुपलब्धिः कारणं अतए ४
कारिकाणां सन्निकर्षस्यापि हेतुत्वात् नवा जलपरमाणोः पृथ्वी

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri

…योर्नीरूपत्वात् प्रभाया उद्भूतस्पर्शाभावात् गुणाश्च रूप
…स्मात्रवृत्तयो महदुद्भूतस्पर्शश्चत्रन एव वायुपरिमाणादय· दु२
…दीपप्रभापरिमाणादयः उद्भूतस्पर्शवद्वृत्तित्वात् नवा।
…ग्राह्यवृत्तित्वात् नचा दिश्चन्द्रनुद्भूतस्पर्शादयो वर्तन्ते कर्मचैषा योग्यद्रव्यसमवेतं
…मीमांसकानां महदुद्भूतस्पर्शवत् द्रव्यत्वेनैव त्वचो योग्य। सामान्यञ्च ४५
…प्रयोजकं गौरवाद्गुरुणापि स्पार्शनप्रत्यक्षतः नच बहिरिन्द्रियज वादेतो४
…न्यहेतुत्वात् वायौ तदभावान्नैवमिति वाच्यं लाघवाद्द्रव्य
…वैशेषिकानां समवायो न प्रत्यक्षः संबंधप्रत्यक्षे यावदाश्रय
…काशास्तयोर्योगोपि न प्रत्यक्षः नच समवायस्य सर्वेषामाश्रयाः

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri

त्वतया द्रव्यत्वेन तायां मानाभावात् न च घटाकाशसंयोगस्य प्र
त्वयोग्यत्वात् किंच तादृशवात्संयोगप्रत्यक्षत्वावच्छेदेन या
संबंधप्रत्यक्षत्वावच्छेदेन संबंधत्वं हि संयोगसमवायान्यत
मानाधिकरणोद्भूतरूपः तद्भूतसामान्यं तयोः समवायस्य
समानाधिकरणत्वात् न वा घ्राणमणिवज्रादिगंधः अनुद्
णोद्भूतो रसः तद्भूतसामान्यं तयोः समवायश्च तेन परमाणु
त्वात् न वा मणादिरसः अनुद्भूतत्वात् श्रवणायोग्यः शब्दः न
ः तस्य चेंद्रियसन्निकृष्टार्थग्राहकत्वात् संनिकर्षाः स ५
क्तसमवायः संयुक्तसमवेतसमवायः समवायः समवे

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri

गुणास्तदभावस्तद्धृतिजातिसमवायश्चकेनयोग्यगुणाः
ह्यास्तैकत्वपरिमाणोचितैकत्वपरिमाणेनयोग्यत्वेनिटीका
ह्युणाश्चेतिचेन्नपरात्मतद्गुणानामयोग्यत्वात् स्यादेतत्
योगद्रव्येरश्चेतिचेन्नतेषांचक्षुरयोग्यत्वात् किंतावच्चक्षुषो
श्चनमहान् आत्मादयश्चनरूपवंतः पिशाचादयश्चतोऽ
तेचजातिविशेष श्रयैकैः अनुद्भूतरूपजोभावश्चयोग्यो
त्वापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागपरत्वापरत्वस्नेहद्रव।
त्वाशणायकर्मचयोग्यद्रव्यसमवेतंजातिश्चयोग्यवस्त्वग। ४
हृदुद्भूतरूपस्पर्शवद्योग्यंतेनपरमाणुवायुप्रदीपप्रभा

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri

गतं प्रकारत्वं स्वयं च तदुक्तमत्र हि द्वयत्वस्य वैशिष्ट्यं भासते ते।
हृषमे योगादिसमहात्वं वने दंडी पुरुष इति वदंडस्य प्रकार
तेन नत्राति योगी च दंड इति दिक्। तत्र प्रत्यक्षसिद्धिपात्म
द्रव्यग्राहकाणि चक्षुस्त्वङ्मनांसि श्रवणघ्राणरसनेष्व।
ग्यापि विप्रकृष्टघटोपलब्ध्यापत्तेः न च तदात्ममात्रग्रा
ह्यं उच्यते मनः सर्वविषयकमपि बहिः विषयकज्ञान
योगजधर्मः सामान्यलक्षणा च न पुनश्च तदादिमात्रं स्वतन्त्र
न्यायकविकारादिप्रोगिनां योगजधर्मप्रत्यासत्त्या मनसः सर्वसा
क्षात्कारसत्त्वाद् मनसा सर्वग्रहणाच्च कुतो हि मनः स्वतन्त्रं श्रवा।

सिद्धा

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri

णामीश्वरधीजन्यत्वात् उपमितित्वशाब्दत्ववारणाय व्यभिचा
चारि उपमितीनां सर्वासां शाब्दविशेषकातिदेशवाक्यार्थज्ञा।
शाब्दज्ञानजन्यत्वात् नच शाब्दज्ञानजन्यत्वव्यभिचारीत्येवमस्य
पत्वाव्यभिचारित्वेनासंभवात् नच मोदजनकत्वावच्छेदकं
नाशब्दतीयतिव्याप्तिः तस्य शाब्दविशेषविषयकमननजन्यमा
चारित्वात् जातिपदं वा मानसशाब्दत्वजातिपरं अत एव भक्ति
नेनायरतिरिक्तं ननु किमिदं तत्करणमिति चेत् व्याप्तिविशि
ष्टग्रहणं ननु केयं व्याप्तिः न तावत्साध्याभाववदवृत्तित्वं एवं
त्वात् नापि साध्यवदन्यावृत्तित्वं वह्निमत्पर्वतान्यचत्वरवृ

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri

भाववद्वृत्तित्वं विवक्षितं न च धूमवति वह्निमत्त्वसामान्याभाववि
प्रतीतेरिति चेन्न केवलान्वयिसाध्यकाव्याप्तेः अत्र मीमांसकाः
भावदव्याप्यवकाशस्याहुः तत्र स्वरूपेणत्वमनुमितौ भी त्वन्
तिरिव्यभिचारेण तद्धेतोः कारणत्वासिद्धेः सौगतास्तु केव
व्याप्तिसिद्धे तद्धेतित्वज्ञानादेवानुमितिरित्याहुस्तत्र अस
मव्याप्तिर्द्वीरा न ह्यालोकमन्तेयं भवद्भिरिष्यते अन्येन का
कान्त्येन संबंधः कृत्स्नेन साध्येन हेतोः संबंधः कृत्स्ने हेतौ सा
ध्यवत्त्वं वा नाद्यः प्रसिद्धानुमानेऽव्याप्तेः न हि धूमे सकलव १२
वह्नेः सामानाधिकरण्याभावात् न द्वितीयः एकव्यक्तिहे

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri

प्तेः न तावत्साध्याभाववदवृत्तित्वं पर्वतीयवह्न्यसंता
ध्यसाध्यवदन्यावृत्तित्वं वह्निमत्पर्वतान्यवृत्तित्वाद्धूम
भाववदवृत्तित्वं विवक्षितं न च धूमवति वह्निमत्त्वसामान्याव
मात्रेण प्रतीतेरिति चेत् न केवलान्वयिसाध्यकाव्याप्तेः अत्र
नुमानमेव न स्यात् तावदव्याप्यवकाशस्याङ्गः तत्र रदमेयवम
कारणाभावाङ्गीतिरियं व्यभिचारेण तद्धेतुः कारणत्वासिद्धेः
लीकमेवासन्नव्याप्तिसिद्धं तदवृत्तित्वज्ञानादेवानुमितिरि
यत्वसाध्यके व्याप्यमव्याप्तिर्दुर्वारा न च लीकमनेयभवद्भिरिष्ट
तत्र वह्नितिको यंकार्येन नं प्रवेयः कृतेन साध्येन हेतोः संबं

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri

। द्धान्तेहेतुमतिसाध्यवत्त्वं वा नाद्यः प्रसिद्धानुमानेऽव्याप्तेः न
त्त अयःपिंडीयवह्नेः सामानाधिकरण्याभावात् न द्वितीयः प
र्वतहृदिहेतावव्याप्तेः अथोच्यते साध्यसमानाधिकरणस्वस
ानाधिकरणयावंतः साध्यसमानाधिकरणास्तत्त्वं व्याप्तिरिति
णयावंतो वह्निसमानाधिकरणाः इति धूमे वह्नेर्व्याप्तिः न तु वह्नौ
वंतो धूमसमानाधिकरणाः अयःपिंडत्वस्य वह्निसमानाधिकरण
समानाधिकरणयावंतः साध्यसमानाधिकरणास्तद्वत्त्वं वा
णयावंतो वह्निसमानाधिकरणास्तद्वत्त्वं च धूमे न चेदृशं धूमस्य १२
चेदं केवलान्वयिनि अभिधेयत्वविशिष्टसमानाधिकरण।
वसमानाधिकरणत्वात्

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri

त्रकथंताकिं गृह्यते द्रव्यं संयोगेन शब्देतरगुणाः कर्माद
ति र्हि घटादि चक्षुरादिसंयुक्तं तत्र समवेतं रूपादि संयो
गता जातिः संयुक्तसमवेतसमवायेन भवति हि चक्षुरादि
समवायो रूपत्वादेः शब्दः समवायेन कर्णशष्कुल्यवच्छिन्न
तिः समवेतसमवायेन श्रवणसमवेते शब्दे शब्दत्वादीनां
व्यस्य तत्र संयोगसमवाययोरभावात् सा च विशेषणता
कृष्टविशेषणता च तदिंद्रियविशेषणतया शब्दाभावोऽट
त् इंद्रियसन्निकृष्टविशेषणतया च भूतलादौ घटाभावा
त्वात् इंद्रियसन्निकृष्टविशेषणतापि वक्तव्या सन्निक

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri

त्ति: संयुक्तसमवायेन घटादिग्रहसंभवात् इंद्रियसंयुक्तैक
र्थसंभवात् तस्यासमवेतत्वादिति संक्षेपः स्यादेतत् श्रेषु
योगस्यासत्वेस्सत्वादिति उच्यते चक्षुषा द्रव्यग्रहे महद्भूतत्र
तारस्य घटेसोस्ति नचमहद्भूतेतिव्यर्थे तेजःपरमाणुचा
क्षुषा तेजःप्रत्ययोत्स्यात् नचैतेजःसंयोगाभावात् प्रदी
पेतरभावात् रूपेचसहायकारे चंद्रकांतप्रभृतिमणि
प्रभृतिष्वालोकसंयोगः सहकारीति चेन्न सहायकारेम
च्यते द्रव्यचाक्षुषमात्रेष्वालोकसंयोगो हेतुः नचालो
संयोगस्यालोकेपि सत्वात् तस्याद्वित्वात् नचैवसंयका

CC-0. In Public Domain. Digitized by eGangotri